

Радянським урядом низки видатних пам'ятників архітектурної старовини і реалізації через Держторг музейних художніх цінностей» [9, арк. 51 зв.]. Така діяльність професора Гілярова була трактована після війни слідчими НКВС як колабораціонізм. 30 грудня 1945 р. С. Гілярова заарештували, а в лютому 1946 р. він помер від запалення легенів у слідчому ізоляторі. У долі цієї талановитої людини, яка все життя присвятила вихованню молодих митців та розвитку художнього й кіномистецтва в Україні, залишається ще багато білих плям. Тим не менше, проведене дослідження дозволяє відкрити для широкої громадськості деякі маловідомі сторінки життя цієї непересічної особистості.

1. Гіляров С. Лист до редакції / С. Гіляров // Кінокадри. – 1931. – 9 грудня.
2. Гончаров А. Помилки минулого року – на облік / А. Гончаров // Кінокадри. – 1931. – 9 жовтня.
3. Левчук Т. В. Тому що люблю: Спогади кінорежисера / Т. В. Левчук. – К.: Мистецтво, 1987. – С. 70–71.
4. Райзман. Більшовицька відсіч виступів класового ворога / Райзман // Кінокадри. – 1932. – 5 січня.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України. – Ф. 1238. – Оп. 1. – Спр. 193. – Арк. 20 а.
6. ЦДАВО України. – Ф. 1238. – Оп. 1. – Спр. 312 – Арк. 248.
7. ЦДАВО України. – Ф. 1238. – Оп. 1. – Спр. 314. – Арк. 103 зв.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 34964. – Т. 1.
9. ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 34964. – Т. 2.
10. Шаблівський М. Викликаю на соціалістичне змагання тов. Гілярова / М. Шаблівський // Кінокадри. – 1931. – 20 листопада.

Ганна Гармата

Парадигма образу романтичного героя у романі Василя Наріжного «Гаркуша»

У статті досліджується парадигма образу романтичного героя в романі Василя Наріжного «Гаркуша». Аналізується специфіка цього образу як романтичного, що став втіленням втраченої особистості, трагічного героя, який не зміг реалізуватися у житті. Наголошується на тому, що образ має національну специфіку і навіяний народними легендами.

In this article paradigm of the image of a romantic hero in the novel of Vasyl Narizhnyj "Garkusha" is analyzed. The specificity of this image as a romantic, as a symbol of lost personality, tragic hero, that could not realize himself in life are investigated. It is underlined that this image has national specificity and was inspired by popular legends.

Український романтизм народжувався у глибинах Бароко і Просвітництва, вперше заявивши про себе у феномені преромантизму. Виявом преромантизму став так званий історіографічний преромантизм із його інтересом до національної своєрідності українського народу, його світогляду, світовідчуття, моральних норм. Він, передусім, розвивався на основі народних переказів, легенд, матеріалів історичних творів, народної творчості загалом. Проголошена в «Історії Русів», ідея природного права кожного народу на власну державність стимулювала інтерес до української нації як політичного і суспільного феномена. Вже у цей час сформувалася ідея народу, притаманна українському романтизмові. На її основі постала і розвинулася концепція романтичного історизму, коли герої та персонажі з народних переказів були піднесені до висоти героїчних епічних героїв.

Загалом феномен преромантизму в історії української літератури є маловивченим явищем. Натомість його дослідження дає змогу по-новому поглянути на розвиток українського романтизму, утвердити думку про те, що романтизм виник на українському національному ґрунті, водночас осмисливши традиції та тенденції європейського романтичного контексту. Одним із найяскравіших представників епохи преромантизму в українській літературі є Василь Наріжний. Творчість цього письменника мало вивчена. Особливо потребує дослідження специфіка образної системи його творів, які представляють тип романтичного героя з яскраво вираженими національними рисами. Окремі аспекти даної теми досліджуються у працях О. Білецького, Т. Бовсунівської, М. Жулинського, Л. Задорожної, Ю. Коваліва та ін. Відтак, мета цієї статті полягає у тому, щоб простудіювати специфіку образу в історичному романі Василя Наріжного «Гаркуша», що репрезентує тип преромантичного національного героя, який витворив своєрідний канон образу цієї доби, синтезувавши у собі попередню літературну традицію та збагативши її преромантичними тенденціями й авторським баченням.

Історична тематика цікавила Василя Наріжного від самого початку його творчості. Першими свідченнями такого інтересу стали поеми на теми з киеворуської історії, потім побачила світ книга історичних повістей «Словенські вечори» (1809 р.) з елементами преромантичної поетики. Найвищим виявом преромантичної творчості Василя Наріжного, що містить риси чіткого переходу до романтичної поетики, став роман «Гаркуша, малоросійський разбойник». Твір залишився незавершеним, але суть образу головного героя фактично автором розкрита. Перші відгуки на роман В. Наріжного засвідчили увагу та інтерес критиків до образу головного героя як базового і визначального. Коли 1835 р. видавництво вирішило надрукувати твори Наріжного, то рукопис було направлено у цензурний комітет. Цензор А. Крилов написав щодо роману в донесенні голові Петербурзького цензурного комітету М. Дондукову-Корсакову про те, що автор мав на меті показати, як одне почуття помсти за несправедливість та образи може захопити палку і здібну людину від одного злочину до іншого і, врешті, зробити його злодієм. Дійсно, Василь Наріжний подає не статичний, а динамічний образ Гаркуші, представляє його у розвитку. Так, спочатку він описує дрібні справи Гаркуші, а потім його справжні злочини. Читач бачить, як Гаркуша став саме таким, що зумовило еволюцію цього образу. Герой репрезентований таким чином, що читач навіть переймається співчуттям до головного героя, адже злочини, які складали його нещастя, йшли від образ і несправедливості інших людей. Один із цензорів твору зауважував, що роман не можна друкувати, оскільки він може викликати бажання помсти і бунту.

Відповідно до романтичного світогляду, на нашу думку, визначальною рисою образу Гаркуші є його трагічність і певна приреченість, неможливість реалізувати себе у світі, де панують жорстокість і несправедливість. Таким чином, Василь Наріжний своїм романом репрезентує образ втраченого романтичного героя. Певною мірою, цей мотив приреченості та втраченості буде розвинений в об-

разі Чіпки у романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

Образ Гаркуші у романі Василя Наріжного нав'язаний народними переказами і легендами. Погоджуємося з думкою дослідниці Л. Задорожної про те, що «В. Наріжний розглядає Гаркушу як цілковито співвіднесене з реаліями українського життя явище; цим зумовлена достатньо незначна узалежненість героя від конкретних географічних реалій... Те, як склалося життя Гаркуші, вважає митець, визначилося як явище типове; можливо, у цьому разі остаточно на долю героя вплинув якийсь особливий збіг обставин, аж ще, передусім, характер внутрішнього світу, духовний устрій цієї людини» [4, с. 95]. Фактично така доля Гаркуші визначена його особистим характером. У нього був вибір: або змиритися з приниженнями і стати на коліна перед своїми панами, або ж піднятися і почати мстити. Він не знайшов для себе третього шляху, компромісного і конструктивного, а пішов шляхом кривавої помсти. Так, бунт Гаркуші став неконструктивним і почав нести у собі негатив, але у нього вистачило на це енергії та сили волі. Він знаходить собі, своїм вчинкам і діям дуже сильне виправдання – прагнення захищати власні права. Цим він виявляє свою причетність до давніх козацьких звичаїв та обрядів, цінностей своїх предків. Ця риса характеру була притаманна далеко не всім особам, що й породило прірву між ним і загалом. Як наголошує Л. Задорожна, «Гаркуша цим власним волевиявленням дає усім зрозуміти, що, попри цей зовнішній план (регламентованість засобів до життя), вміння співвідноситися поведінкою зі своїм суспільним статусом), він, насправді, володіє можливістю реалізувати свою і добру, і злу волю, а отже, є людиною, яка володіє свободою» [4, с. 95].

Вже перша глава під назвою «Повод к мести» визначає вихідний пункт формування характеру Гаркуші – помста. Саме це почуття відіграє головну роль у життєвому виборі головного героя. Він був пастухом, жив, як пише автор, «под російским небом, в пределах украинских» [5, с. 459]. Автор із захопленням описує зовнішність героя – він статний, найсильніший у селі, дівчата на нього заглядалися, хоч і ходять у старій драній свитці. Гаркуша був сирота, найбідніший на селі, але чоловіки його поважали за особисті якості. Він був найкращий у кулачних боях і мав гарний голос. Все почалося з того, як племінник старости Карпо принизив Гаркушу в церкві перед усіма людьми. Дяк Яків Лисий вивів юнака з церкви і залишив на паперті. То було жакливе приниження, після чого «мщение представилось воображению его в прелестном виде добродетели, или сознания своего внутреннего достоинства. Виноват ли, что никто из предков моих не был не только старостою, но даже сотским, ни десятским? Виноват ли, что я молился Господу Богу в смурой и старой свите, а противник мой в белой и новой свите толкнул меня в спину? И за что лишать меня лучшего удовольствия отслужить молебен ангелу-хранителю?» [5, с. 461]. Отже, для самого Гаркуші помста є цілком виправданою, він іде на неї, будучи свято переконаним у своїй правоті.

Гаркуша почав помсту із дрібних справ – у дяка він голубів знищив, дерева в саду підпиляв. А потім почав упадати за дочкою ткача – Мариною, бо вона була наречена Карпа. Дівчина, дійсно, захопилася ним та й у самого Гаркуші виникли почуття. Коли справа дійшла до весілля Карпа й Марини, то Гаркуша зробив усе для того, щоб його теж запросили на їхнє весілля. Очевидно, першим вели-

ким моральним переступом Гаркуші була зрада Марини. Відразу після весілля він зробив усе для того, щоб усі дізналися, що Марина вагітна саме від нього. Для дівчини та її родини це було великим ударом. Проте Гаркуша все ж не міг забути дівчину і шукав з нею зустрічі, але Марина всіляко уникала його. З часом молода жінка знову піддалася своїм почуттям і почала зустрічатися з Гаркушею. Одного разу він зізнався їй, що знищив голуб'ятню і сад дяка. Він говорить про все це легко, маючи власне розуміння справедливості. Він дійсно хоче справедливості, хоч його засоби для її досягнення не є відповідними. Фактично всі дії Гаркуші зумовлені тим, що він прагне свободи, керується ідеєю відплатити панам за страждання народу. І хоче зробити це відповідно до вищих законів справедливості та добра, що є для нього визначальними і домінуючими у його світогляді. Тобто у своїй людській суті Гаркуша не є негативним героєм, адже керується благородною метою. Але неможливість знайти достойні засоби для досягнення справедливості у суспільстві зумовила те, що, зрештою, він стане на цілком злочинний і страшний шлях.

З часом Марина народила хлопчика, який був дуже схожий на Гаркушу. Їхні стосунки припинилися, коли дівчина дізналася про його злочинні дії. Марина говорить родичам, що готова свідчити у суді про те, що Гаркуша заповдіяв дякові. Після сільського суду Гаркушу повели до пана Кременя для винесення вироку. Сам пан був людиною злою і мстивою. Гаркуша, знаючи про його темне минуле, сказав йому: «Я о делах твоих столько наслышался, что решился хотя несколько тебе уподобится. Подобно тебе, не терплю я обид и готов мстить, сколько окажется во мне силы» [5, с. 475]. Почувши такі слова, пан Кремень відчув внутрішню духовну близькість із Гаркушею і висловив бажання, щоб Гаркуша за власною волею йому покоровився і мстив за нього. Чоловік погоджується. Після такого порозуміння пан дав Гаркуші та його помічникам зброю для помсти панові Балтазару. Тут відбувається кардинальна зміна у світогляді та характері героя, на чому наголошує автор: «Первый раз в жизни Гаркуша увидел себя из предводителя быков, козлов и баранов предводителем людей. Гибельное чувство властолюбия, подобно электрической искре, потрясло в основании душу его. Кровь закипела в жилах, глаза запылали. Я уверен, что Александр Македонский не с большим самонадеянием оставлял свои пределы, дабы вторгнуться в персидские. К несчастью, сие чувство, поселясь однажды в душе человека, редко его оставляет и почти всегда сопровождает до самой могилы» [5, с. 476]. Відтепер Гаркуша став зовсім іншим. Коли він переслідує селян під час помсти за свого пана-покровителя, то геній його починає палати. Гаркуша самовіддано виконує завдання пана Кременя, що викликає в останнього дійсно щире захоплення. Він навіть зауважує, що якби Гаркуша був дворянином, то віддав би за нього свою доньку Авдотью.

Перед сільським зібранням пан Аврамія Кремень виносить свій вирок Гаркуші, говорячи, що не вважає його винним, а навіть, навпаки, ображеним, бо дяк і племінник старости вчинили з ним несправедливо. Коли пан Балтазар спіймав Гаркушу, то йому вдалося втекти і підпалити гумно. Після того, як чоловіка звинуватили у підпалі, пан Кремень не захистив його. Так, Гаркуша став на шлях повної злочинності, що, зрештою, призвело до вбивства невинної людини. Наріжний надзвичайно великого значення надає почуттям і внутрішньому стану Гаркуші після

вбивства: «Подобно Каину по убиении брата Авеля, стоял Гаркуша бледный и трепещущий над издыхающими трупами. В первый раз, сделавшись убийцею, он не понимал, существует ли на здешнем свете, или с последним издыханием убиенного и он переселяется в обители преисподняя» [5, с. 492]. Після мовчанки Гаркуша говорить своїм друзям, що ця ріка крові відділяє їх назавжди від інших людей. Повернутися до попереднього стану означає завчасно знищити себе тілесно і душевно. Заспокоїти їхні душі вже неможливо. Єдиний вихід із цієї ситуації – це заморити совість, щоб вона не мала сил і часу нагадувати про минуле. Гаркуша закликає своїх друзів мстити злим людям, йти за ним цим шляхом. Всі вони клянуться виконувати його накази.

Відтепер починаються блукання Гаркуші та його команди по світу. Він обирає собі нове ім'я Олімпій і говорить, щоб його називали отаманом. Читач бачить яскраві зміни у характері героя, коли почуття помсти стає солодким і таким, що приносить задоволення. Гаркуша стає жорстким, але водночас у його душі прокидаються романтичні почуття, коли він зустрічає дівчину Олімпію. Зворушений історією її життя, він відкриває у собі іншу людину – чоловіка, здатного любити. Вони одружуються. Цей союз не є випадковим, а цілком закономірним. Адже зустрілися двоє подібних людей, особистості, які притягуються одна до од-

ної своєю схожістю, тому їм добре разом. Історія Олімпії подібна до Гаркушиної – вони обоє пережили великі приниження з боку панів. Через свою подібність вони фактично приречені бути разом. Шанс полюбити для Гаркуші виникає через співпереживання Олімпії – отаманові розбійників, жінці з незвичайною долею, силою волі та енергією.

Таким чином, у романі «Гаркуша» Василь Наріжний через образ головного героя ставить та осмислює ряд морально-етичних питань і проблем. Насамперед, це прагнення людини до життя і свободи, цінність людської особистості відповідно до високих засад гуманізму. Через образ Гаркуші передається величезна гамма почуттів та емоцій для того, щоб репрезентувати читачеві образ втраченого романтичного героя, що не знайшов свого місця у житті через жорстокість і несправедливість цього світу.

1. *Альтшуллер М.* Эпоха Вальтера Скотта в России / М. Альтшуллер. – СПб: Гуманистическое агентство «Академический проект», 1996. – 336 с.
2. *Білецький О.* Українська проза першої половини XIX століття (від Г. Квітки до прози «Основи») / Олександр Білецький // Білецький О. Збір. праць: У 5 т. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1965. – С. 148–197.
3. *Бовсунівська Т. В.* Феномен українського романтизму / Т. В. Бовсунівська. – К.: Київський університет «Слов'янський університет», 1997. – 109 с.
4. *Задорожна Л. М.* Історія української літератури кінця XVIII – 60-х років XIX століття / Л. М. Задорожна. – К.: Київський університет, 2008.
5. *Наріжний В. Т.* Избранные сочинения в двух томах. – Том 2. – К.: Государственное издательство художественной литературы / В. Т. Наріжний. – М., 1956. – 614 с.

Михайло Гордієнко

Еманация консерватизма в национально-культурном пространстве Украины

Статтю присвячено дослідженню консервативних ідей, що актуальні для збереження національної ідентичності, культурних цінностей і стабільного існування української держави. У роботі стисло розглянуто методологію консерватизму, його джерела і характерні принципи, проблеми організації політичної влади. Висвітлено пріоритет ієрархічності, що передбачає підпорядкування індивіда державі. Аргументується необхідність органічних і поміркованих змін у житті суспільства.

The article is devoted to the research of conservative ideas, which are actual for saving of national identity, cultural values and for stable existence of the Ukrainian state. The methodology of conservatism, its source and characteristic principles as well as problems of organization of political power is briefly considered in the publication. Priority of the hierarchy principle which foresees the submission of individual to the state is also reflected. The necessity of natural and moderate changes in society's life is argued.

Після тривалого періоду бездержавності, авторитарної деспотії, перманентних політичних катаклізмів, наслідком яких є соціальна аномія, нинішня пост-геноцидна Україна як ніколи потребує усталеного алгоритму свого існування. Надійною основою стабільного буття спільноти в умовах глобалізованого світу є перевірені досвідом імперативи консерватизму. Звернення до консервативних цінностей обумовлене необхідністю відновлення історичної пам'яті, поваги до традицій, культури, духовності народу, який чутливо реагує на радикальні соціальні зміни й інстинктивно прагне зберегти свою національну ідентичність, традиційну форму державного устрою. Так було після Французької революції, коли насильницьке знищення монархічної влади не тільки порушило традиційні основи політичного устрою, а й дискредитувало гуманістичні ідеали просвітництва. Після Другої світової війни практична реалізація консервативної політики, яка послідовно засуджувала тоталітаризм, звідки б він не виходив, дозволила створити основи єдиної Європи. Остання реакція мала свою особливість – якщо раніше консервативна хвиля була наслідком відторгнення революції, насиллям над усталеними цінностями, то цього разу вона активно опонує комунізму і рішуче заперечує правий радикалізм.

У новітній історії України хрестоматійним прикладом прояву консервативної пасіонарності суспільства є Помаранчева революція. За своїм характером вона мала консервативно-толерантний, а не нівелюючо-руйнівний характер, що засвідчує громадянську зрілість й політичну свідомість української нації. На думку А. Колодій, під час помаранчевих подій «нація постала як полікультурна спільнота з загальною політичною ідентичністю, що надбудувалась – у процесі та внаслідок участі у масовій громадянській акції, що отримала власну назву Майдану, – над етнічними, мовно-культурними, регіональними ідентичностями людей, що брали в ній участь» [9, с. 94]. Згадані факти розвінчують догматичну сутність консерватизму й підтверджують його соціальну мобільність і здатність адекватно реагувати на виклики часу.

Нерозвиненість громадянського суспільства, керована демократія, дозована свобода, систематичне блокування ринкових перетворень – це закономірні прояви імперської політики, що тривалий час панувала на теренах України. Радянська влада була зорієнтована на утвердження комуністичного ладу та задоволення потреб його військово-промислового комплексу. Соціалістична ідея держави передбачала її розбудову на засадах космополітичних стереотипів, що повністю ігнорували національно-культурні цінності.